

Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Επικρατεί γενικά η γνώμη ότι στην αρχαία Ελλάδα καλλιεργήθηκαν κυρίως τα γράμματα και οι τέχνες ,ενώ το δίκαιο αναπτύχθηκε στη Ρώμη. Οι νεότερες έρευνες όμως αποδεικνύουν, ολοένα και πειστικότερα, ότι η προσφορά των Ελλήνων υπήρξε και στον τομέα του δικαίου σπουδαία και ότι το ελληνικό δίκαιο του 5^{ου} και του 4^{ου} αι. είναι πιο εύκαμπτο από το ρωμαϊκό της αντίστοιχης περιόδου και χαρακτηρίζεται από πνεύμα φιλανθρωπίας. Άλλωστε δεν πρέπει να λησμονείται ότι από τους Έλληνες ετέθησαν οι φιλοσοφικές αρχές, πάνω στις οποίες στηρίζεται τόσο το δίκαιο όσο και η μέθοδος για την ορθή γνώση του δικαίου. Ακόμη δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι η βάση του δικαίου, δηλαδή ο νόμος, δεν είχε για τους αρχαίους την ίδια ακριβώς έννοια που έχει για μας. Η έννοια του νόμου στους αρχαίους Έλληνες περιελάμβανε κανόνες δικαίου και ηθικής, θρησκευτικούς και κοσμικούς, γραπτούς και άγραφους.

Πριν αναφερθούν οι επιμέρους διατάξεις του αρχαίου ελληνικού δικαίου είναι σκόπιμο να τονισθούν προηγουμένως μερικά γενικού χαρακτήρα γνωρίσματά του:

α) Το δίκαιο της «πόλεως» υπήρξε βασικά δίκαιο αρρένων. Παράλληλα όμως με το δίκαιο αυτό μέσα στα πλαίσια της πόλεως υπήρχε, και ζούσε τη δική του ιδιόρρυθμη ζωή, και ένα άλλο σύστημα δικαίου ,αυτό που χαρακτηρίζεται ως «οικιακόν», γιατί είχε αναπτυχθεί μέσα στα πλαίσια του οίκου. Ήταν δηλαδή ένα μεγάλο σύνολο εθιμικών κανόνων με πανάρχαια προέλευση, που ήταν ακριβώς η αιτία για την οποία οι κανόνες αυτοί αξίωναν ιδιαίτερο σεβασμό. Οι διατάξεις του «οικιακού» δικαίου ρύθμιζαν τις σχέσεις και τα δικαιώματα των προσώπων που έμεναν στο σπίτι: των γυναικών, των παιδιών, των ανίκανων - τυχόν - ανδρών και των δούλων.

β) Το αρχαίο ελληνικό δίκαιο, και ειδικότερα το δίκαιο της Αθήνας, χαρακτηριζόταν από μια προβολή των γραπτών κανόνων δικαίου. Οι Αθηναίοι πίστευαν ότι ο νόμος αποτελούσε ένα από τα κυριότερα θεμέλια, αλλά συνάμα και τη σπουδαιότερη εγγύηση, της δημοκρατίας τους. Πρέπει, πάντως, να τονισθεί ιδιαίτερα, ότι η σημασία αυτή που έδιναν οι Αθηναίοι στον γραπτό νόμο δεν μείωνε καθόλου τη σημασία του εθιμικού δικαίου, που διατηρούσε άθικτο το κύρος του, γιατί η «πόλις» ακριβώς προσέφερε τις αναγκαίες κυρώσεις για την καταστολή των παραβιάσεων του.

γ) Ένα άλλο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του αρχαίου ελληνικού δικαίου, που είναι και αυτό συνέπεια της ευρείας εφαρμογής του εθιμικού δικαίου, για την οποία μιλήσαμε προηγουμένως, αποτελούσε ο μικρός αριθμός των γραπτών νόμων που ίσχυαν στην πόλη των Αθηνών. Ακόμη και η νομοθεσία του Σόλωνα κάθε άλλο παρά εκτεταμένη υπήρξε. Πρέπει να σημειωθεί πως μετά τον Σόλωνα ελάχιστοι νόμοι ψηφίστηκαν, διαφορετικά δεν εξηγείται γιατί οι λογογράφοι αναφέρονται τόσο συχνά στους σολώνειους νόμους του 6^{ου} αιώνα.

δ) Ακόμη, το αρχαίο ελληνικό δίκαιο διαπνεόταν από ένα πνεύμα κατά πολύ πρακτικότερο από εκείνο που χαρακτηρίζει τα υπόλοιπα δίκαια της αρχαιότητας. Οι Διατάξεις του προστάτευαν τα συμφέροντα των ιδιωτών πιο αποτελεσματικά από ότι οι ανάλογοι κανόνες των άλλων συγχρόνων του δικαίων.

ε) Αξιοσημείωτο επίσης είναι πως ορισμένοι θεσμοί του αρχαίου ελληνικού δικαίου μοιάζουν εκπληκτικά με τους ανάλογους θεσμούς των συγχρόνων εξελιγμένων δικαίων. Π.χ. αντίθετα από τους Ρωμαίους, που είχαν δημιουργήσει τον τύπο του αυταρχικού *pater familias*, οι Έλληνες είδαν τον πατέρα, όπως άλλωστε και σήμερα, ως προστάτη και παραστάτη των παιδιών του. Γι' αυτό ακριβώς διαμόρφωσαν έναν τύπο πολύ ηπιότερης πατρικής εξουσίας.

στ) Ως τελευταίο χαρακτηριστικό και συγχρόνως πλεονέκτημα του αρχαίου ελληνικού δικαίου πρέπει να αναφερθεί και το εξής: ότι δεν άργησε να αποδεσμευθεί από την τυπολατρία που απαντάται σε όλα τα αρχαία δίκαια.

Τα πιο πάνω χαρακτηριστικά, που δεν είναι τα μόνα, φέρνουν το αρχαίο ελληνικό δίκαιο, μαζί με το ρωμαϊκό, στην πρώτη γραμμή των αρχαίων δικαίων.

ΑΤΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η διεθνής βιβλιογραφία ασχολείται περισσότερο με το αττικό δίκαιο παρά με το κοινό αρχαίο ελληνικό δίκαιο με αποτέλεσμα το πρώτο να καλύπτει το δεύτερο.

Ως αττικό δίκαιο χαρακτηρίζουμε το σύστημα εκείνο των κανόνων δικαίου, το οποίο ρύθμιζε τη ζωή της πόλεως των Αθηνών στη κλασσική εποχή, ειδικότερα στον 5^ο και 4^ο αι. Θα μπορούσε να λέγεται και «αθηναϊκό» δίκαιο- ίσως ο όρος αυτός να ήταν περισσότερο κατάλληλος.

Παράλληλα βέβαια προς το αττικό δίκαιο υπήρχε το δίκαιο της Κορίνθου και της Σάμου και όλων των άλλων ιδιότυπων πόλεων-κρατών της Ελλάδος. Συνηθίσαμε, όμως, να μιλάμε αποκλειστικά για το αττικό δίκαιο και όχι για το κορινθιακό ή για κάποιο άλλο, επειδή μόνο για το αττικό έχουμε στοιχεία αρκετά για την αποκατάστασή του.

Θέμις, Θέμιστες, και Δίκη

Η ιδέα της δικαιοσύνης είχε θεοποιηθεί από την απώτατη εκείνη εποχή. Η Θέμις, κόρη του Ουρανού και της Γής, συμβόλιζε, ως πηγή θείων επιταγών, τη φυσική και την ηθική τάξη και την τάξη δικαίου. Ο όρος «θέμις», που είναι πολύ παλαιός, απαντάται ακόμη και στα κείμενα της Γραμμικής γραφής Β (ου κι τε μι = ουχί θέμις : δεν επιτρέπεται). Η λέξη «θέμις» προέρχεται από το ρήμα «τίθεναι» και σημαίνει, σύμφωνα με την ετυμολογία αυτή, τον κανόνα συμπεριφοράς που απέκτησε ισχύ «κατ' έθος» και όχι «εξ' αποφάσεως». Ο πληθυντικός της λέξεως «θέμις» απαντάται με τη μορφή «θέμιστες».

Με τον όρο αυτό πρέπει να υποδηλώνονται αρχικά οι αποφάσεις των θεών, με τον ίδιο όρο όμως χαρακτηρίζονταν επίσης και οι «δικαστικές αποφάσεις», καθώς και οι αποφάσεις των δικασπόλων και ειδικότερα, σε παλαιότερη εποχή, των βασιλέων. Οι θέμιστες αποτελούσαν ένα είδος θείων αποφάνσεων, δεδομένου ότι οι βασιλείς που είχαν το δικαίωμα να τις εκφέρουν, εθεωρούντο διογενείς. Με τον ίδιο αυτό όρο χαρακτηρίζονταν καμιά φορά και όσα είχαν γίνει αποδεκτά από τη μακρά συνήθεια.

Η Δίκη, τέκνο της Θέμιδος, εμφανίζεται στις πηγές ως έννοια πιο συγκεκριμένη, αλλά και στενότερη, ως θεοποίηση της ορθής ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η λέξη παράγεται από το ρήμα «δεικνύναι». Δίκη, σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξεως, είναι η θεά που οδηγεί τις ανθρώπινες σχέσεις στην ορθή κατεύθυνση και ο τύπος του ορθού διακανονισμού των ανθρωπίνων διαφορών. Ο όρος πάντως έχει και άλλες εννοιολογικές αποχρώσεις. Σημαίνει τάξη, δικαιοσύνη και από την κλασσική εποχή ό,τι και σήμερα: δικαστικό αγώνα, ιδίως ιδιωτικής φύσεως.

Η Νέμεσις, τέκνο της Νυκτός και του Ωκεανού, λατρευόταν μαζί με την Θέμιδα στον Ραμνούντα της Αττικής. Η λέξη παράγεται από τη ρίζα "νεμ-", που σημαίνει την απόδοση σε καθένα της μερίδας που δικαιούται. Στα αρχαιότερα κείμενα το κοινό όνομα «Νέμεσις» σημαίνει την αντίδραση στην άδικη απόδοση, αλλά και το νόημα αυτό προϋποθέτει ως πρώτη έννοια της λέξεως «την δίκαιαν κατανομήν». Η έννοια αυτή επιβίωσε στο όνομα της θεάς. Η θεά Νέμεσις ήταν εγγυήτρια της δίκαιης κατανομής, δηλαδή του ότι κανείς δεν θα υπερβεί τα θεμιτά όρια της φύσεως και της θέσεως του, δηλαδή τον νόμο.

Γένεση των κανόνων Δικαίου

Στην απώτατη εκείνη περίοδο που σκιαγραφείται εδώ, οι κανόνες που καθόριζαν τις πράξεις διαμορφώνονταν σιγά σιγά στη συνείδηση των μελών κάθε ανθρώπινης κοινότητας ως κανόνες ηθικής δικαίου, γίνονταν δηλαδή εθιμικοί κανόνες.

Με τέτοιους εθιμικούς κανόνες «*εκ των κάτω*» ρυθμίζονταν αποκλειστικά οι απλές σχέσεις των Ελλήνων που έζησαν στις αρχαϊκές κοινωνίες. Πολύ αργότερα άρχισαν να εισέρχονται και να παίρνουν θέση στη σκηνή του δικαίου οι «*εκ των άνω*» κανόνες, δηλαδή οι διατάξεις που θεσπίζονταν από τον ανώτατο άρχοντα -αργότερα και από τα νομοθετικά όργανα της πόλεως – οι οποίες χαρακτηρίζονταν με τον ειδικότερο όρο «Νόμοι». Αρχικά και οι νόμοι αυτοί ήταν άγραφοι, όπως τα έθιμα, και μόνο αργότερα άρχισαν να γράφονται.

Αν και η σημασία των γραπτών νόμων αυξάνονταν συνεχώς, ωστόσο οι γραπτοί νόμοι στην Ελλάδα δεν κατέλαβαν ολόκληρο τον χώρο του δικαίου, ούτε ακόμη και στην κλασική εποχή, την περίοδο δηλαδή που χαρακτηρίζεται συνήθως ως «περίοδος νομοκρατίας».

Μόνο πολύ αργότερα άρχισαν οι νόμοι να ονομάζονται όπως και σήμερα, δηλαδή σύμφωνα με το αντικείμενο που ρύθμιζαν, π.χ. νόμος ξενικός, νόμος φονικός κλπ. Συστηματικές γραπτές νομοθεσίες έχουμε από την εποχή των μεγάλων νομοθετών, δηλαδή από τον 7^ο αι. Τα γενικά χαρακτηριστικά των κανόνων δικαίου της εποχής αυτής είναι η πανηγυρικήτητα και η δημοσιότητα των πράξεων δηλώνονταν σύμφωνα με τους κανόνες αυτούς.

ΥΠΟΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΩΝ

Η σημασία του 7^{ου} αι. για το δίκαιο

Ο 7^{ος} αι. μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο αιώνας των μεγαλύτερων νομοθετών. Στον αιώνα αυτόν ανήκουν ουσιαστικά όλες οι πρώτες ελληνικές νομοθεσίες. Δεν έχει σημασία το ότι μια από αυτές, η νομοθεσία του Λυκούργου, έγινε λίγο πριν από τον 7^ο αι. και η νομοθεσία του Σόλωνα λίγο αργότερα.

Έτσι, μερικοί από τους πιο σημαντικούς Αρχαίους Έλληνες νομοθέτες είναι :

- Δράκων

Ο Δράκων ήταν τύρρανος αλλά και ο πρώτος ο οποίος κατέγραψε τους νόμους στην Αρχαία Αθήνα με εντολή των Αθηναίων. Αν και συνήθως αναφέρεται ως ο πρώτος νομοθέτης των Αθηνών, πριν από αυτόν, έξι άρχοντες ονομαζόμενοι θεσμοθέτες, θεσμοθετούσαν άγραφους νόμους από το 683 π.Χ.

Το 624 π.Χ. οι Αθηναίοι του ανέθεσαν να γράψει τους νόμους και το 621 π.Χ. τους έγραψε σε μαρμάρινες πλάκες τις οποίες τοποθέτησε στην Αγορά. Οι νόμοι αυτοί ήταν πολύ αυστηροί και από τότε η έκφραση “Δρακόντειοι νόμοι” είναι συνώνυμη με τους ιδιαίτερα αυστηρούς νόμους. Αντίστοιχα “Δρακόντεια μέτρα” ονομάζονται τα πολύ αυστηρά μέτρα. Δεν είναι τυχαίο που ο Πλούταρχος είπε ότι οι νόμοι του Δράκοντα γράφτηκαν με αίμα, και όχι με μελάνι.

- Εφιάλτης ο Αθηναίος

Ο Εφιάλτης, γιός του Σοφωνίδα, ήταν διαπρεπής πολιτικός στην αρχαία Αθήνα και μέντορας του Περικλή. Η βιογραφία του είναι ελάχιστα γνωστή, ωστόσο παραδίδεται πως ήταν φτωχός, δίκαιος και αδιάφθορος.

Ήταν αυτός ο οποίος ξεκίνησε δικαστικές διώξεις εναντίον μελών του *Αρείου Πάγου* επικρίνοντας τη διαφθορά τους και πέτυχε έτσι τη μείωση του γοήτρου του στην αθηναϊκή κοινωνία. Επιπροσθέτως, πέτυχε τη μεταφορά πολιτικών, ελεγκτικών και δικαστικών αρμοδιοτήτων του *Αρείου Πάγου* στην *εκκλησία του δήμου*, τη βουλή και τα λαϊκά δικαστήρια της Ηλιαίας.

- Ζάλευκος

Ο Ζάλευκος ήταν νομοθέτης που φέρεται να έζησε τον 7^ο π.Χ. αιώνα στους Επιζεφύριους Λόκρους στην Κάτω Ιταλία. Για τη ζωή του υπάρχουν λίγες και αντιφατικές πληροφορίες με αποτελέσματα από την αρχαιότητα να έχουν εκφραστεί αμφιβολίες για το αν ήταν πραγματικό ή μυθικό πρόσωπο. Σύμφωνα με την παράδοση, που ίσως ανάγεται σε μεταγενέστερους δημοκρατικούς κύκλους (4^{ος} π.Χ αι.), η Αθήνα υπαγόρευσε τους νόμους στο Ζάλευκο την ώρα που κοιμόταν. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ο Ζάλευκος ανήκε στον κύκλο των Πυθαγόρειων ενώ σύμφωνα με νεότερη παράδοση καταγόταν από ευγενή οίκο της Κάτω Ιταλίας.

Για την νομοθεσία του Ζάλευκου έχουμε αρκετά στοιχεία στη διάθεσή μας, δεν μπορούμε όμως να είμαστε βέβαιοι αν οι νομοθετικές διατάξεις που παραδίδονται με το όνομα του, είναι έργο δικό του ή αν οι νομοθετικές διατάξεις που παραδίδονται με το όνομα του είναι έργο δικό του ή αν τις επεξεργάστηκαν οι κάτοικοι των Θουρίων, οι οποίοι τις παρέλαβαν. Με τη νομοθεσία του Ζάλευκου συμβαίνει ό,τι και με όλες σχεδόν τις «κωδικοποιήσεις» της εποχής εκείνης : αναφέρεται σε όλα τα θέματα, περιλαμβάνει διατάξεις δημοσίου, ιδιωτικού και ποινικού δικαίου χωρίς σαφή μεταξύ τους διάκριση, περιλαμβάνει ακόμη και κανόνες ηθικής. Πάντως το ιδιωτικό δίκαιο φαίνεται ότι δεν απασχόλησε ιδιαίτερα τον Ζάλευκο.

- Κλεισθένης

Ο Κλεισθένης υπήρξε Αθηναίος πολιτικός του 6^{ου} αι. π.Χ. της οικογένειας των Αλκμεωνιδών. Το 508-507 π.Χ. έθεσε τις βάσεις για τη δημοκρατική μεταρρύθμιση της Αθήνας.

Από τα μέτρα που πήρε ως άρχων ο Κλεισθένης, τα περισσότερα αφορούν το δημόσιο δίκαιο, γι' αυτό και η προσφορά του αυτή εξετάζεται με λεπτομέρειες στην πολιτική ιστορία του έργου αυτού. Πάντως σήμερα αναγνωρίζεται από όλους ότι η συμβολή του Κλεισθένη, έστω και έμμεση, και στην πρόοδο του ιδιωτικού δικαίου, που κυρίως μας απασχολεί, δεν είναι μικρή.

- **Λυκούργος**

Τη ζωή και το νομοθετικό έργο του περίφημου αρχαίου Σπαρτιάτη νομοθέτη Λυκούργου, την καλύπτει η ομίχλη των μύθων και των θρύλων της αρχαιότητας και μερικοί ιστορικοί των νεότερων χρόνων υποστήριξαν ότι αυτός δεν ήταν ιστορικό πρόσωπο αλλά συμβολική μορφή.

Βασιλιάς της Σπάρτης, έζησε περίπου στα 800 π.Χ., ταξίδεψε σε πολλά μέρη της γης, επισκέφτηκε την Κρήτη και , πολύ πιθανό, την Αίγυπτο, τη Λιβύη και την Ιβηρία. Επιστρέφοντας στη Σπάρτη φρόντισε να μεταρρυθμίσει το σπαρτιατικό πολίτευμα. Ο μύθος λέει ότι έφυγε από τη Σπάρτη για πάντα, ώστε να μην αλλάζουν τη νομοθεσία του οι συμπολίτες του, που είχαν ορκιστεί να μην το κάνουν παρά μόνο αν κάποτε επέστρεφε.

Οι κυριότερες μεταρρυθμίσεις του Λυκούργου ήταν:

- Η σιδερένια πειθαρχία των πολιτών κι η κοινή μόρφωση των αγοριών και των κοριτσιών καθώς κι η σκληραγώγηση τους από την παιδική ηλικία.
- Η απαγόρευση της χρήσης ασημένιων και χρυσών νομισμάτων, αλλά μόνο σιδερένιων, για να είναι βαριά και να δυσκολεύουν τους σπαρτιάτες στη μεταφορά τους.
- Η υποχρέωση της υποταγής των νεότερων στους γεροντότερους, καθώς κι άλλες σχετικές με τη διακυβέρνηση της πολιτείας.

Αυτοί οι θεσμοί στάθηκαν ως οι θεμελιώδεις αρχές του σπαρτιατικού πολιτεύματος.

- **Σόλων**

Ο Σόλων ήταν σημαντικός Αθηναίος νομοθέτης, φιλόσοφος, ποιητής και ένας από τους επτά σοφούς της αρχαίας Ελλάδας.

Για το νομοθετικό του έργο μας παρέχεται μια πληθώρα στοιχείων τα οποία δεν μπορούν να συμπεριληφθούν σε αυτή την εργασία.

Συνολικά ο Σόλων ρύθμισε πάνω σε νέες βάσεις το δημόσιο, το ιδιωτικό και το ποινικό δίκαιο. Οι νόμοι του δημοσιεύτηκαν ίσως το 592/1 π.Χ. καταγραμμένοι σε ξύλινες τετράγωνες στήλες, οι οποίες στένευαν προς τα πάνω και στρέφονταν γύρω από άξονα, γι' αυτό και ονομάστηκαν "άξονες" ή "κύρβεις". Η νομοθεσία του απέκτησε φήμη και επέδρασε θετικά στην εξέλιξη του δικαίου αλλά και στην κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτειακή εξέλιξη της Αθήνας. Δίκαια ο Σόλων θεωρείται πατέρας του αστικού δικαίου.

Τέλος, αξιοσημείωτη είναι και η 10άχρονη αυτοεξορία του Σόλωνα, έτσι ώστε να αποφύγει μεταβολές της νομοθεσίας του.

ΤΟ ΚΛΑΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Τα στοιχεία που διασώθηκαν για το αρχαίο ελληνικό δίκαιο δεν είναι δυστυχώς τόσα, ώστε με βάση αυτά να μπορούν οι μελετητές να συνθέσουν ένα πλήρες σύστημα του ιδιωτικού δικαίου που ίσχυσε την εποχή εκείνη. Πάντως οι πιο χαρακτηριστικές του διατάξεις, από όσες μας είναι γνωστές, είναι οι εξής :

- Γενικές αρχές
- Ενοχικό δίκαιο
- Εμπράγματο δίκαιο
- Οικογενειακό δίκαιο
- Κληρονομικό δίκαιο
- Ποινικό δίκαιο
- Δικονομικά
- Το δίκαιο της Γόρτυνος